

ANTROPONIMLARNING ONOMASTIKADA TUTGAN O‘RNI

DOI: 10.5281/zenodo.11148254

Uktamova Nigina Nozir qizi

Sharof Rashidov nomidagi SamDU Filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotasiya: Maqolada antroponimlarning tilshunoslikning yangi sohalaridan biri bo‘lgan onomastikada tutgan o‘rni, asosan, qanday o‘rinlarda kelishi, shuningdek, "Navoiy" romanida qo‘llanilgan antroponimlar izohiga to‘xtalamiz.

Аннотация: В статье речь пойдет о месте антропонимов в ономастике, одной из новых областей языкознания, и объяснении антропонимов, использованных в романе "Навои".

Annotation: In the article, we will focus on the place of anthroponyms in onomastics, one of the new fields of linguistics, and the explanation of the anthroponyms used in the novel "Navoiy".

Kalit so‘zlar: antroponim, onomastika, antroponomik birliklar, ismlar, laqablar, taxalluslar, o‘zbek antroponomiyasi.

Ключевые слова: антропоним, ономастика, антропонимические единицы, имена, прозвища, прозвища, узбекская антропонимия.

Key words: anthroponym, onomastics, anthroponomic units, names, nicknames, Uzbek anthroponomy.

O‘tgan asrning 60-70-yillari orasida tilshunoslikda bir qator yo‘nalishlar o‘z mustaqil tadqiqot obyektiga ega bo‘lgan mustaqil soha sifatida ajralib chiqq boshladi. Gapimizning isboti sifatida biz atoqli otlar tizimini maxsus tadqiq qilishni o‘z oldiga maqsad qilib olgan onomastika, onomasiologiya deb yuritiladigan yo‘nalish o‘z rivojlanish yo‘lini topgan. Hozirda tadqiq qilinishi dolzarb hisoblanuvchi, Moskva (yuqori) dan keluvchi, sobiq respublikalarga tarqatiladigan rejalarga 1965-yil onomastika mavzusi ham kiritilgan ekan. Mana shunday reja O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Til va Adabiyot institutiga ham keldi. Xullas, onomastika muammolarini tadqiq qilish ishiga o‘zbek tilshunoslari ham o‘tgan asrning 1960-yillaridan e’tibor bera

boshlashdi. E.Begmatov o‘zbek antroponimiyasini, T.Nafasov Qashqadaryo viloyati toponimiyasini, S.Qorayev esa tarixiy nomlarni o‘rganishga kirishdi. Ungacha o‘rta va oliy maktab ona tili, o‘zbek tili deb ataluvchi darsliklarda turdosh va atoqli otlar sarlavhasi ostida atoqli otlarga kiruvchi nomlarning bir necha turi sanab o‘tilardi, xolos.

O‘zbek antroponimlari bo‘yicha ish olib borgan buyuk tilshunos E.Begmatov sanaladi. U "O‘zbek ismlari ma‘nosi" deya nomlangan lug‘at tuzishga muvaffaq bo‘ldi va ushbu lug‘at ismlarning etnografik ma‘nolarini izohlashga bag‘ishlangan deyishimiz mumkin. Lug‘atda ismlarning yaratilishi va bolaga atoqli ot sifatida qo‘yilishi bilan bog‘liq ma‘nolar talqin qilinadi. Nomlar ma‘nosini izohlash jarayoni izohlarning ba‘zi hollarda an‘anaviy filologik lug‘atlar usulida, ko‘pchilik hollarda esa ensiklopedik talqinlar xarakterida bo‘lishini ko‘rsatadi. Bunga sabab ko‘pchilik ismlarning ensiklopedik ma‘nosi bir necha omillar orqali shakllanishi va ko‘pqirrali xususiyatlarga egaligidir. Ismlarning ushbu lug‘atda izohlangan ma‘nolarini to‘liq va to‘g‘ri tushunish uchun nomlar ma‘nosini izohlash bilan bog‘liq ba‘zi ilmiy-nazariy fikrlar lug‘at so‘ngida "O‘zbek ismlari etnografiyasi" da berilgan. Lug‘atning bosh qismida Qur‘oni Karimda tilga olingan Allohning go‘zal ismlari Abdulaziz Mansur tomonidan tayyorlangan.

Zero, o‘zbek ismlarining ham ko‘pchiligi musulmon ilohiyotida muhim o‘rin tutgan shu "ismlar"ga taqaladi. Kitobning asosiy qismida 14 ming 600 ga yaqin ismlar izohlangan. O‘zbek tilidagi kishi atoqli oti bo‘lgan quyidagi onomastik vositalar o‘zbek antroponimiyasining birliklaridir:

1 Ismlar - konkret shaxsga berilgan ismlar.

2 Laqablar.

3 Taxalluslar.

4 O‘zbeklarda shaxsni nomlashning o‘tmishda mavjud bo‘lgan ba‘zi shakllari ("qizi", "o‘g‘li") yordamida nomlash.

5 Shaxsni uning ismiga o‘tmish ajdodlarini nomini tiklash orqali atashning arabcha shakllari ("ibn", "binni") yordamida.

6 O'tgan asrning 20-30-yillaridan rasmiy ravishda majburan qabul qildirilgan ruscha familiya va ota ismlari. Ushbu antroponomik birliklarni o'zbek antroponomiyasi o'rganadi.

Badiiy asarlarda qo'llanilgan antroponimlar ham o'ziga xos. Ayniqsa, tarixiy asarlarda qo'llanilgan antroponomik birliklar, ularning izohi, ma'nosini aniqlash g'oyatda qiziqarli va maroqli. Chunki badiiy asar yozayotgan yozuvchi voqealar jarayonidan kelib chiqib ham ism tanlashi mumkin.

Keling, fikrimizning isboti sifatida Oybekning "Navoiy" romanidagi antroponomik birliklar izohiga murojaat qilamiz. Asarda qo'llanilgan antroponomik birliklar: Aloiddin Mashhadiy, Zayniddin, Sultonmurod, To'g'onbek, Feruzbek, Amir Temur, Husayn Boyqaro, Hoji Solih, Turobiy, Iskandar Zulqarnayn, Haydar pahlavon, Orif Buxoriy, Shodi, Jomiy, Firdavsiy, Nizomiy, Abulqosim Bobur, Lutfiy, Fasihiddin, Xo'ja Fazlullo Abullays, Ahmad Hojibek, Abusaid Mirzo, To'qli, Majididdin Muhammad, Qosim Anvoriy, Sharafiddin Yazdiy, Farididdin Attor, Darveshali, Suqrot, Aflotun, Arastu, Abu Ali ibn Sino, Xo'ja Afzal, Sulton Mahmud, Muzaffar barlos, Zunnun Arg'un, Islim barlos, Bo'ston, Abulziyo, Dildor, Abdulahad, Abdullo, Qutbiddin, Nizomiddin Baxtiyor, Mirzo Yodgor, Zohid Tarxiy, Poyanda Sultonbegim, Chingiz, Valibek, Amir Nasriddin, Ahmadali, Shirim, Maxdum, Shohruh Mirzo, Nurbobo, Arslonqul va hokazo. E.Begmatovning "O'zbek ismlari ma'nosi" lug'atida ayrim ismlarga izohlar: 1 Arslonqul (o'zbekcha) - Allohning jasur, dovyurak bandasi, quli.

2 Zayniddin ismining Zaynuddin varianti ham bo'lib, arabcha ism sanaladi. Lug'atda dinning ko'rki, bezagi, diniy nafosat yoki dinning ko'rki bo'luvchi bola deb izoh berilgan.

3 Husayn arabcha ism bo'lib, yaxshi, mehribon, saxiy, chiroyli, go'zal ma'nolarini anglatadi. Husayn ibn Ali (626-680) ismi bo'lib, u Ali ibn Abu Tolibning Fotimadan tug'ilgan o'g'li, Muhammad (s.a.v) ning nabirasidir. Husayn uchinchi shia imomidir.

4 Feruzbek - g'olib, muzaffar, yengilmas.

5 Firdavsiy - jannat farzandi.

6 Yodgor - tug‘ilgandan keyin ota (yoki onasi) vafot etgan, ulardan esdalik, yodgor bo‘lib qolgan farzand.

7 Iskandar - mard, qo‘rqmas, dovyurak, jasurlarning sardori yoki himoya qiluvchi muhofazakor.

8 Haydar - arslon, jasur, dovyurak, qudratli. Bu nom xalif Alining laqabi bo‘lgan. Shuningdek Haydar - erkak bolalarda orqaga o‘rib qo‘yiladigan bir tutam soch, u sog‘lik, osoyishtalik ramzi deb hisoblanadi va bola ulg‘aygach, ma'lum marosimdan keyin qirqiladi.

9 Islim - dinning bezagi, ko‘rki yoki dinga rivoj beruvchi, yuksaltiruvchi.

10 Dildor - dildan sevilgan, chin muhabbat sohibasi, dilni rom qiluvchi yoki rahmdil, jasur, dovyurak. Shakllari : Dildorjon, Dildoroy, Dildorxon.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1 Begmatov E. O‘zbek ismlari ma’nosi. -Toshkent: "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2007. -608 bet.

2 Begmatov E. O‘zbek tili antroponomikasi. -Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2013. -264 bet.

3 Yusupova O. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. -Samarqand : 2021. -180 bet.

4 Oybek. Navoiy. -Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2004. -494 bet.